

УДК 378.147.371.3

Ірина Кузьміна

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

У статті розглянуто різноманітні шляхи підвищення ефективності занять української літератури. Окреслено властивості інноваційного навчання та поширення нових засобів (нововведень), а також результат творчого пошуку оригінальних, нестандартних розв'язань різноманітних педагогічних проблем.

Ключові слова: ефективні методи навчання, інтерактивний урок, інновації, лекція, бесіда, диспут.

Успішна підготовка фахівців, здатних примножувати національне багатство України, вирішувати складні завдання, що їх ставить сьогодення, можлива лише за умов високої якості освіти.

Вища школа як соціальний інститут під впливом об'єктивно діючих соціально-економічних умов покликана забезпечити суспільну потребу в спеціалістах з вищою освітою. Розвиток і посилення суспільних потреб впливає на розвиток системи вищої освіти, тому розкриття змісту цієї потреби, усвідомлення механізму її породження дозволяє свідомо будувати теорію і практику вищої освіти, бачити об'єктивні суперечності цього процесу, окреслювати конкретні шляхи і забезпечувати необхідні умови його розвитку.

Становлення форм організації системи навчання здійснювалось з розвитком суспільства. Першим виникло індивідуальне навчання, згодом – індивідуально-груповий спосіб. Наприкінці XVI – на початку XVII ст. в братських школах України, Білорусі та деяких інших країнах виникло групове навчання, що стало основою класно-урочної форми навчання, обґрунтованої Я. Коменським.

Незважаючи на широке визнання в світі, класно-урочна система має багато недоліків. Найістотнішими з них є орієнтованість на середнього учня, часто висока складність навчання для слабших учнів за рахунок темпу і змісту навчання, неможливість повної реалізації в навчальному процесі індивідуальних особливостей учнів. Тому в XX ст. до уроку долучались такі форми, як консультації, заліки, семінари, практичні заняття тощо. Спроби вдосконалити урок як специфічну форму організації навчально-виховного процесу не припиняються з моменту його винайдення [1].

У рамках найбільш уживаної в сучасній школі форми організації навчання – класно-урочної – розглядаються сучасні підходи до типології та

структури уроків.

Зрозуміло, що жоден з уроків, навіть проведений одним і тим же вчителем з використанням однакових технологій, методів, прийомів та засобів навчання, не буде повністю відтворювати будь-який інший. Однак неможливо говорити про уроки, а тим більше інноваційні, не поділивши їх на групи за певними ознаками. У сучасній дидактиці [2] є кілька підходів до класифікації уроків: за дидактичною метою, за метою організації пізнавальної діяльності [3], за основними етапами навчального процесу, за методами навчання, за способами навчальної діяльності учнів.

Перед викладачами української мови та літератури постає чимало завдань: розкрити студентам красу рідної мови, навчити їх правильної літературної вимови, допомогти усвідомити приналежність до великого народу України, а відтак виховати в них почуття гордості за свою націю, бажання творчо й самовіддано працювати.

Пробудити творчу активність студентства, стимулювати його до самовдосконалення – цілком реальне завдання. Головна умова – не нав'язувати заходи, форми і методи їх проведення, а запропонувати участь у справі, яка викликає зацікавленість, сприяє формуванню внутрішніх мотивів до підвищення інтелектуального рівня.

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства новітні технології навчання, новітні методи підготовки висококваліфікованих спеціалістів – це загальнолюдська тенденція.

Інноваційний підхід забезпечує позитивну мотивацію здобуття знань, дає відчуття потреби в самоосвіті, формує стійкий інтерес до дисципліни, сприяє розвитку творчої особистості.

Мета статті – охарактеризувати інноваційні форми та методи організації навчання на заняттях української літератури.

Складність визначення методів навчання літератури спричинена тим, що предмет «література» в школі означає і літературу як вид мистецтва, і літературознавство як науку про мистецтво слова. Метод повинен охоплювати і перше, і друге поняття. Проблема класифікації методів навчання давня і природна, бо класифікацій може бути кілька – залежно від того, який принцип береться за основу. Тому помилковим є прагнення створити узагальнену класифікацію. Учитель має знати якомога більше методів і виробити власну систему застосування.

На занятті викладач може користуватися різними методами або прийомами. Добір їх залежить від літературного матеріалу, що вивчається, мети заняття, віку студентів, особливостей колективу і, звичайно ж, особистості словесника, його можливостей, уподобань, здібностей.

Нині, в добу утвердження в Україні індивідуального начала в усіх галузях життя, від права на власність – до права на свободу слова, набуває особливого значення теорія видатного українського педагога Григорія Ващенка. Він переконував: «Наукове мислення з його точними методами –

це той зразок, що до нього мусить прямувати школа» [4]. Теорія Г. Ващенко допомагає створити систему розвитку кожного студента на заняттях рідної словесності, літератури і спрямувати методи викладання предмета на духовну діяльність молоді. Згадаймо засторогу Василя Сухомлинського: «Я твердо переконаний у тому, що найголовнішою причиною порожнечі юної душі є духовна бездіяльність і показна активність» [5].

Найефективнішим щодо досягнення мети особистісно зорієнтованого навчання є активні та інтерактивні технології навчання.

Слово «інтерактив» прийшло до нас з англійської і означає «здатний до взаємодії, діалогу». Інтерактивне навчання – це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, що має конкретну передбачувану мету – створити зручні умови навчання, за яких кожен студент відчує свою успішність, інтелектуальну спроможність. Інтерактивне навчання дає змогу збільшити відсоток засвоєння матеріалу, позаяк впливає не лише на свідомість слухачів, а й на їх почуття, волю, дії.

Серед ефективних методів навчання, котрі, на нашу думку, доцільно використовувати при викладанні: «мозковий штурм», робота в парах (трійках), «навчальна співпраця», обговорення проблеми у формі дебатів, дискусія, «дерево рішень», парламентські слухання, моделювання конкретних ситуацій тощо.

Під інноваціями у навчанні розуміють (у широкому значенні) процес створення й поширення нових засобів (нововведень) для розв'язання тих педагогічних проблем, що досі вирішувалися якось інакше, а також результат творчого пошуку оригінальних, нестандартних розв'язань різноманітних педагогічних проблем [6].

Поряд з поняттям інновації у навчанні вживається термін інноваційне навчання – навчання, спрямоване на розвиток здібностей студентів до спільної діяльності в нових ситуаціях.

Сучасний словесник розуміє, що вивчення української літератури – процес поліфонічний, багатогранний і динамічний. Він не ізольований від загального процесу розвитку соціальних, ідеологічних, моральних, естетичних аспектів життя суспільства. Викладач повинен у цій ситуації докласти максимум зусиль, щоб виховати і сформувати по-справжньому естетично грамотного, чуйного, зацікавленого читача.

Пошук шляхів підвищення ефективності навчання спонукає викладача до нестандартності проведення занять. Це не обов'язково мають бути абсолютно нові типи занять. Адже традиційна методика, на нашу думку, ще не вичерпала себе. Принаймні, такі поняття, як цілісний, композиційний, пообразний літературний аналіз. Справді, навіть найтрадиційніший аналіз – пообразний – необхідний. Інша річ, що на практиці він «проходить» поверхово. Крім того, «образ» має іноді більш широке значення. У художньому творі багато образів. Це і пейзаж, і

інтер'єр, і тропи тощо. Тому, можливо, не варто протиставляти «образи» «художнім засобам». Ті й ті водночас – це способи розкриття художньої ідеї автора [7]. Ця думка легко підтверджується під час вивчення, наприклад, «Intermezzo» М. Коцюбинського.

Так, життя і творчість Лесі Українки, В. Симоненка, В. Стуса, О. Гончара подаємо у формі заняття-концерту; лірику В. Симоненка, В. Сосюри – у формі заняття-конкурсу; п'єси «Украдене щастя» Франка, «Не судилось» М. Старицького, оповідання «Суд» Ю. Мушкетика – на занятті-диспуті; – «Дикий Ангел» О. Коломійця викликає дискусію; літературу рідного краю вивчаємо на занятті конференції або зустрічі з письменником.

Щоб краще зрозуміли студенти основні проблеми «Кайдашевої сім'ї» І. Нечуя-Левицького, «Лісової пісні» Лесі Українки, «Мини Мазало» М. Куліша, «Дикого Ангела» О. Коломійця та інші використовуємо інсценізовані уривки з творів.

Але, безперечно, виконуючи одне з головних навчальних завдань – спонукати студента замислитися над твором – словесник шукає інноваційні елементи проведення занять. Навіть розповідь (лекція) про письменницьку біографію може зацікавити і захопити студентів, якщо викладач не обмежується загальним твердженням про важливе значення творчості й особи літератора, а пропонує їм дослідити окремі моменти. Виникає проблемна ситуація, розв'язати яку без самостійного мислення, без широкого залучення знань з інших предметів студенти не зможуть. Ця ситуація складна для них. Але, спираючись на власні знання і спостереження, аналізуючи під керівництвом викладача відомі твори української та зарубіжної літератури, залучаючи дані з історії, вони дійдуть певного висновку.

Наприклад, життєвий і творчий шлях І. Багряного можна розглянути з точки зору сучасника, котрий знає історію, поставивши проблемне питання: «Ментальність, біографія та літературна діяльність. Чи є вони єдиним цілим?»

Студентам цікаво відчувати себе у ролі критиків. Так, висловивши свої думки, вони мають можливість виявити ерудицію, знання, що стверджує їх особистісне «Я».

Ідучи з заняття літератури, студент повинен відчути свою причетність до високого мистецтва, задоволення й насолоду від спілкування з ним, потребу замислитися над своїми та чужими вчинками, смутком, радістю, обурення – всі почуття, окрім байдужості. І тут істотну допомогу словесникові надають інші види мистецтва: музика, живопис, театр, роль яких у вивченні літератури не можна недооцінювати. Заняття вивчення біографії Багряного можна почати з уривка із роману «Сад Гетсиманський»: «Багато доріг пройшли вони, з багатьох рік пили вони, багато могил полишали вони, багатьох друзів розгубили вони в землі й по

божевільнях, і багато ще їм проб приготвила доля... Але всі дороги сходимі й усі могили зчислимі, і кожна ніч – навіть полярна ніч! – кінчається ранком... І вони йдуть.. Зціпивши зуби, вони йтимуть через ніч злоби й зненависти, не здаючись доти, доки її не перейдуть.

І в одного з них звучатиме в душі «Місячна соната» Бетховена...» [8, с. 254].

Під час зачитування або після закінчення має лунати уривок із музичного твору. Цей епізодичний елемент на занятті налаштовує студентів на лірико-оптимістичний настрій, після чого життєві віхи письменника вже не сприймаються як «сухі» факти і дати. А запитання, на які студенти відповідатимуть наприкінці заняття, спрямовують на уважне «включення» в життя письменника:

1. Чи можна вважати ці слова своєрідним кредо Багряного-людини?
2. Як ви вважаєте, це пише оптиміст чи песиміст?

У підсумку або під час розповіді звучать, зазвичай, різні думки студентів про Багряного-людину і Багряного-митця. Але майже всі погоджуються з тим, що Іван Павлович Лозов'яга (Багрянний) – непересічна людина, у його біографії і досі є «білі» плями.

Отже, лекція (тим паче з елементами евристичної бесіди та проблемними питаннями) – не завжди пасивна форма сприйняття предмета. Можна погодитись із висловлюванням Дистервега про цей вид роботи: «...вона може пробуджувати бажання знайти істину шляхом дослідження, вивчення, якщо вчитель не дає відповідей раніше, ніж в студентів виникають питання, якщо під час викладу він демонструє вголос процес дослідження і мислення» [4].

На етапі засвоєння художнього тексту ефективність навчання підвищують звичайно більш активні типи занять: семінари, диспути, конференції тощо.

Досвід роботи переконує, що найбільшою популярністю в старших класах користується семінар-диспут, на якому мають місце дискусія і полеміка. Ці поняття треба розрізняти і вчителю, і студентам. Диспут передбачає міркування вголос, суперечку, в процесі якої відстоюється певна позиція; полеміка, крім суперечки, містить елементи конфронтації, протистояння у поглядах. Як бачимо, всі ці поняття, хоч і мають спільне (обговорення певної проблеми), але не збігаються. Під час обговорення художнього твору цілком можлива дискусія, диспут без полеміки: студенти вільно висловлюють своє розуміння, але не обов'язково одностайні у висновках.

Семінарські заняття більш ефективні, якщо мають на меті узагальнити і систематизувати знання.

Взагалі, на нашу думку, семінари будь-якого типу цікаві й корисні вже тим, що формують навички самостійної роботи на заняттях літератури.

Наприклад, під час вивчення теми «Ідейно-естетичні погляди

Олександра Довженка» (за сторінками «Щоденника») творчі групи готуються за таким планом:

1. Історія написання і друку «Щоденника».
2. Жанр (теорія літератури).
3. Зміст «Щоденника»:
 - напрями поглядів Олександра Довженка;
 - визначення кредо митця;
 - значення і місце мемуарних жанрів у розкритті характеру (образу) художника.

Після ознайомлення (повідомлення студентів) з ідейно-естетичними поглядами Довженка і своєрідним кредо митця розгортається дискусія щодо проблемного питання: «Чи зберіг після каскадів трагедій (особистих і народних) своє митецьке і людське кредо Олександр Довженко?»

У підсумку студенти роблять кілька цікавих висновків: «Кредо – це віра, а погляди – це знання людини, ці поняття не обов'язково повинні збігатися у житті, але у долі Довженка вони трагічно переплелися».

Одним із цікавих у самостійній роботі студентів є прийом інсценізації, котра потребує вільної інтерпретації і чіткого усвідомлення змісту і мети творчої роботи. Під час вивчення новели Миколи Хвильового «Я (Романтика)» студенти пропонують своє бачення аналізу психології героя, використавши прийом інсценізації.

У Хвильового Я і анти-Я – це не лише символи добра і зла, мудрості і дурості, свободи і рабства. Автор не тільки показує, що людина, яка проміняла справжні цінності життя на фальшиві, приречена на забуття, а переконливо доводить, що така людина позбавляється людської моралі і навіть найпотаємнішого інстинкту – поважай матір і батька своїх. Головний герой самовпевнено стверджує: «Я – чекіст, але я і людина».

Ведучий. Але ж він революціонер, борець – справжній комунар.

Анти-Я. Так, Я – чекіст, я – інсургент, я маю розбити версальців. Кому потрібно знати деталі моїх переживань? Я справжній комунар. Людська смерть ніщо перед священною ідеєю.

Ведучий. Людина завжди стояла перед проблемою вибору, боролася зі своїм «безвихідним хазяїном» – звірячим інстинктом – за право називатися Людиною.

Я. За це право бореться і главковерх чорного трибуналу комуни. Він служить благородній справі й високій ідеї. Мене кличе загірна комуна – країна щастя і благодаті для всіх голодних, спраглих і окрадених духом, кличе саме безсмертя.

Ведучий. Отже, мета виправдовує засоби? Проте насправді герой іде в нікуди, спиняється у цілковитій безвиході. Чому? Може, несправедним був його вибір?

Анти-Я. Мати! Кажу тобі: іди до мене! Я мушу вбити Тебе.

Тоді я у млості, охоплений пожегом якоїсь неможливої радості,

закинув руку на шию своєї матері й притиснув її голову до своїх грудей. Потім підвів маузера й нажав спуск на скроню. Як зрізаний колос, похилилася вона на мене. Адже, убивши матір, я лишився вірним ідеї?!?

Ведучий. Хто має право судити солдата революції?

Я. Ніхто, окрім власної душі. Бог шепоче до нас словами любові, але говорить голосом сумління!

Ця інсценізація «виконала» своє завдання – дала поштовх до зацікавленого аналізу твору на основі власного життєвого досвіду, загального інтелектуального рівня. Після аналізу тексту можна запропонувати студентам виконати невелику письмову роботу (есе) для того, щоб вони могли сформулювати свої думки.

У підсумку хочемо наголосити, що заняття з літератури може бути приголомшуюче нестандартним і цілком традиційним, азартно-захоплюючим (конкурс, диспут та інше), «тихим» (лекція, бесіда, читання улюблених сторінок). Важливо не це. Важливо, щоб форма висвітлювала, а не затіняла зміст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко Л. В. – К. : Вид-во А.С.К., 2004.
2. Онищук В. А. Урок в современной школе / В. А. Онищук. – М., 1982.
3. Махмутов М. Современный урок / М. Махмутов.– М., 1985.
4. Ващенко Г. Загальні методи навчання / Г. Ващенко. – К. : Укр. видав. спілка, 1997.
5. Сухомлинський В. Щоб душа не була пустою / В. Сухомлинський // Вибр. тв. : у 5 т. – К. : Вища школа, 1976–1977. Т. 5. – С. 255–269.
6. Фасоля А. Мета, зміст, технологія уроку / А. Фасоля // Дивослово. – 2004. – № 8.
7. Баханов К. О. У пошуках інноваційних шляхів навчання історії в школі / К. О. Бабанов // Бібліотека журналу «Історія та правознавство». Сучасний урок. Панорама методичних ідей. – Х. : Видавнича група «Основа», 2004.
8. Багрянний І. Сад Гетсиманський : [роман] // І. Багрянний. – К. : Дніпро, 1992. – 592 с.